

**НЕКОИ АСПЕКТИ НА ОБРЕДИ И ВЕРУВАЊА
ПОВРЗАНИ СО НАРОДНОТО ГРАДИТЕЛСТВО:
МАКЕДОНСКО-ПОЛСКИ ПАРАЛЕЛИ**

Драгица Поповска

Институт за национална историја, Скопје, Македонија

Keywords: house, construction materials, construction workers, Macedonian tradition, Polish tradition.

Abstract: This paper focuses on certain aspects of the customs and beliefs related to house building in Macedonian and Polish culture, respectively. Special attention is paid to the initial part of building a house, which practically begins with the selection of construction materials and construction workers. The care that goes in providing good materials for the construction, as well as the concern for choosing quality workers, in both cultures, ensures a successful building of a house that would become a happy dwelling for its tenants. The analysis shows an analogy between the Macedonian and Polish construction traditions, respectively.

Клучни зборови: куќа, градежни материјали, мајстори, македонска и полска традиција

Апстракт: Трудот се фокусира на некои аспекти од обичаите и верувањата поврзани со изградбата на куќата во македонската и полската култура. Посебно внимание е посветено на иницијалниот дел од градењето на куќата, што практично започнува со изборот на градежни материјали и мајстори. Грижата за обезбедување на добар материјал за изградба, како и изборот на мајсторите, во двете култури имаат за цел обезбедување на успешна градба, која ќе биде среќно место за живеење на нејзините станари. Анализата покажува аналогија во македонската и во полската традиција.

За човекот, без разлика на која културна средина ѝ припаѓа, куќата претставува „свет простор“ во кој тој треба да живее.¹ Подигнувањето

¹ Куќата е сакрализирана низ извесен симболизам или космогониски обред (Eliade, 2004:44). Во рамките на архаичните сфаќања, таа не е поим, кој се однесува само на градбата, туку и на луѓето кои во неа треба да живеат. Митската слика на куќата е ставена во рамките на релацијата куќа-родилка-мајка, па оттука заклучокот на Чаусидис дека таа се доживувала како жива, како мајка што штити, чува, одгледува и го одржува животот (Чаусидис, 1994:205). Поновите истражувања во с. Јабланица (Македонија), покажуваат дека населението ја поставува куќата на ниво како и човекот, животните и

односно изградбата на куќата ги задоволува егзистенцијалните потреби на човекот, зашто обезбедува создавање на „сопствен свет“ и преземање одговорност за негово одржување (Eliade,2004:44). Таа поседува и култно значење, кое треба да го обезбеди просперитетот и среќата на семејството, кое ќе живее во куќата (Поповска,2012:445).

Во рамките на обичаите, кои се однесуваат на нејзиното градење, во овој прилог, посебно внимание посветивме на обредниот карактер на иницијалниот дел од градењето на куќата, кој практично започнува со одбирањето на градежниот материјал и мајсторите како главни изведувачи.

Овој сегмент од народната архитектура и верувањата што го следат, досега биле занемарувани од страна на етнологите или пак нивниот интерес се задржувал на етнографско-дескриптивно ниво. Истовремено, денес, овие верувања во народната свест се речиси заборавени или маргинализирани, под влијание на промените диктирани од современото.

Примерите за анализа се од периодот на крајот на 19 и почетокот на 20 век и ги опфаќаат селата Пјентки и Тvaroги во Полска и македонското село Јабланица (Покропек,Стрончек,1992). Тие ќе бидат дополнети со примери на лични истражувања на сегменти од народната архитектура во Македонија. Податоците ја прикажуваат сликата на колективните сфаќања на населението во посочениот период од живеењето во двете испитувани подрачја.

Може да се каже дека подигнувањето на куќата е многу повеќе обреден отколку технолошки процес, а низ многубројните обредни практики треба да се обезбеди виталност на куќата што ќе придонесе за среќно живеење на нејзините станари (Драгојловиќ-Стевановиќ, 2000:65)

Важноста на живеалиштето во рамките на двете култури се гледа од внимателноста при изборот на материјали, како и при одбирањето на мајстори за нејзината изградба. Вклучени се низа практични и обредни дејствија, кои претставуваат услов за понатамошниот успех во градбата и моделирањето на идната куќа.

Во оваа смисла ќе наведеме два модели на примери во оваа насока, за двата предели: полскиот, со селата Пјентки и Тvaroги во мазов-јецко-подлаското подрачје и македонскиот, со селото Јабланица во дебарскиот крај.

растителниот свет, што значи дека се третира како живо суштество, кое подлежи на законите на живите суштества (Покропек, Стрончек,1992:129).

1. Како основен градежен материјал за изградба на куќа во наведените села во Полска, се јавува дрвото. Во минатото тоа се купувало на стебло или „на зелено“. Се сечеле дрвја во зима, кога веќе секнале старите сокови од дрвото, кога биле мртви дрвјата (Покропек, Стрончек,1992:42). Особено се внимавало да биде здраво дрвото, да не е болно и да нема габи. Не се земале сраснати дрвја или двојки, наречени близнаци, а се одбегнувале и дрвја во кои некогаш удрил гром „бидејќи може да се случи да удри гром во куќата“. Исто така, не смеело да се употребува дрво на кое виселе капелички или крстови, „бидејќи тоа било свето дрво“ (Покропек,Стрончек,1992:41). Се одбегнувале и дрвја крај кои имало могили или крај кои се случил смртен настан. Во тоа време се верувало дека таквото дрво може да донесе смрт во куќата (Покропек,Стрончек,1992:42).

Во однос на времето, се внимавало дрвото да се сече при полна или при млада месечина. Се верувало дека ако се сече на стара месечина, дрвото ќе изгние.

Бидејќи основен материјал за градба на куќата во посочените села било дрвото, најважни за градежништвото биле мајсторите дрводелци. Изборот на мајстори-дрводелци се состоел во барање на солиден мајстор, кој „добро гради и не пие вотка“. Не се обрнувало внимание на силината на мајсторот, туку на неговата вештина. Ако немало таков во селото, се барал во друго село. „Требало добро да знае како се поставуваат аглите“. Се барале информации за тоа какви се мајсторите (Покропек,Стрончек,1992:47).

2. Во македонското село Јабланица, како градежен материјал се користел каменот и дрвото. Предмет на анализа во овој прилог ќе биде дрвото како градежен материјал, кој се користел во градбата на двете испитувани култури.²

Најдобар период за сеча била зимата, а дрвјата можеле да се сечат во текот на целата година, освен кон крајот на април и на мај, кога пуштаат сок. Во зима тие се сметале дека се омртвени, без лисја. Се внимавало да не се сече на месечина на умирање, бидејќи се верувало дека дрвото пресечено во такво време ќе биде лошо, слабо, ќе донесе несреќа. Исто така, се одбегнувале дрвја што растат на опасни места, на кои се појавуваат или живеат некакви демонски суштества, а исто така и од сакралните места, на пример гробишта, од места каде што стојат крстови, цркви. Се настојувало да се избегнува и сечење дрвја од гранични места (Покропек,Стрончек,1992:106).

² Според достапните податоци, во одделни планински предели во Македонија, се среќаваат живеалишта целосно изработени од дрво, на дунѓерски (дрводелски) начин, со споеви „на жлеб“, „на перо“ (Светиева,1992:68)

Од мајсторите се очекувала добра градба, а односите меѓу нив и другите, внимателно биле регулирани. Прецизните прописи со кои се регулирани нивните односи во конкретниот период, покажуваат на начините на кои може да се добие лоша или неуспешна градба.

Примерите во двете култури даваат голем број релевантни податоци во врска со предметот на интерес, кои во основа се совпаѓаат како по однос на времето на обредно дејствување и обредниот простор, така и по однос на целта на ваквото дејство и учесниците вклучени во него.

Поголемиот број податоци за времето кога се започнува со сечење и одбирање на дрвја, се совпаѓаат во двете култури, односно се однесуваат на периодот на млада или полна месечина, со верување дека „ако се сече на стара месечина, дрвото брзо ќе изгније“. Симболиката на месецот има амбивалентно значење, на една страна се однесува на плодност и растење³, а на другата, се врзува со несреќа и со смрт.

Податоците покажуваат дека „одбирањето“ материјал за градба се вршел сред бел ден, што го детерминира јавниот карактер на обредот. Сепак истиот е ограничен на присуство на машки членови на заедницата. Во таа смисла, сведок на случувањата биле пријателите од селото, кои учествуваат во т.н. „тloка“ во полските и „уприа“ во македонското село, како видови на соседска помош (Покропек, Стрончек, 1992:163).

Обредниот простор во кој материјалот се сече е „дивата“ природа како корисна за одредени стопански дејности на човекот, а одбирањето на дрвјата се остварува преку нивна селекција. Од претходно презентирани примери може да се утврди дека и во полските и во македонските примери, се бара дрво кое е здраво, кое не е болно и кое нема габи. Се избегнуваат сраснати дрвја или двојки, како и дрвја во кои некогаш удрил гром „бидејќи може да се случи да удри гром во куќата“. Исто така, е забрането да се употребува дрво на кое виселе капелички или крстови, „бидејќи тоа било свето дрво“.⁴ Како што

³ Според народните верувања, со младата месечина започнува нов временски период, период на растење. Кога месечината се исполнува, тогаш сè се полни и сè се движи напред (Вражиновски, 2000:275).

⁴ Меѓу народот, особено се почитувани дрвјата што се наоѓаат во кругот на црквите и на дрвјата на кои се најдени икони, посебно на св. Богородица. Се почитувале и дрвја со необични облици, т.н. сеновити дрвја кои според традицијата не смееле да се сечат. Тие

може да се види, убавото дрво се јавува како симбол на успешна понатамошна градба, а неубавото, оштетеното станува симбол на стравот за безбедноста на идната градба.

Ова јасно укажува на постоење опозиција среќно – несреќно, чисто – нечисто. Се бира чисто, среќно, а се избегнува нивната опозиција: нечисто, несреќно. Отстапувањето од ваквите прописи значи соочување со казна: „може да се случи да удри гром во куќата“, или „таквото дрво може да донесе смрт во куќата“. Се работи за потенцирање на опасноста - се поставуваат барања, кои подоцна треба да обезбедат успешност во домувањето.

Времето кога „дрвјата пуштаат сок“ во македонската, исто како и во полската традиција е табуирано време за сеча. Јасно е дека примерите во двете култури укажуваат дека растењето и живоста на дрвјата се поврзува со циркулацијата на билниот сок. Ваквото обредно однесување се должи на верувањето дека сокот е „храна за билките, нивна животна течност, нивна есенција“ (Шевалие, Гербран,2005:939). Впрочем, и македонскиот и полските примери го поврзуваат секнувањето на сокот со „мртвоста“ на дрвјата. Времето на обнова на растенијата, кое се поврзува со пролетта и циклусот на годишните времиња, е во фокусот на идејата за ваквото обредно дејствување на луѓето и селската заедница, воопшто.

Дрвото, од една страна, се поврзува со најпозитивни особини поради поврзаноста со „живиот Космос кој е во постојана регенерација“ (Шевалие, Гербран,2005:260) и во таа смисла станало симбол на тие особини. Од друга страна, неговата нецелосност, оштетеност предизвикува страв за идната градба.

Во групата негативно-лошо-опасно спаѓа јасно изразената симболичка врска меѓу сечењето на дрвја и месечината, кое претходно го наведовме. Сечењето на стара месечина ќе доведе до гниење на дрвото, а со тоа и нестабилност на градбата која следи.

Учесници во ваквиот обичај (сечата) се машките членови на заедницата (Покропек, Стрончек, 1992:46-49,111-112).

Во рамките на народната култура, машкиот пол се јавува во улога на „глава“ на куќата и главен фактор во обезбедување на нејзината егзистенција. Мажот, според народните сфаќања, е поврзан со тешката физичка работа, способноста за прехранување на семејството, тој е олицетворение на сила, па оттука тој е задолжен за обезбедување на материјал за градбата.

дрвја поседуваа некоја посебна сила и тој што ќе ги пресече веднаш умира, или подолго време боледува, сè до смртта (Вражиновски,2000:155)

Во таа смисла, мажот се јавува како столб во куќата, за што во македонската традиција постојат и низа пословици. Така, се вели: „Мажот е темел на куќата“⁵ или „Куќа без маж е пушта куќа“.⁶

Иако немаме достапни податоци од аспект на пословици во рамките на полската култура, од материјалот со кој располагаме, нотираме доминација на машкиот обреден карактер на овој дел од подготвките за градба.

Овде ќе го надоврземе и изборот на мајстори за изградба на куќата што, исто така, е битен елемент во обезбедувањето на среќата на живењето на идните станари. Во полските села, како што веќе рековме, тоа е мајсторот-дрводелец (Покропек,Стрончек,1992:46), а во македонските – сидарот (Покропек,Стрончек,1992:111).

Важноста на мајсторот за изградбата на куќата е од пресудно значење во двете испитувани култури. Оттука, било особено важно да се воспостават добри односи со мајсторот, како услов за обезбедување добра градба, зашто тој е единствениот што може да ја „загрози“ градбата.

Изборот на мајстори-дрводелци во Полска подразбира бирање на „солиден мајстор, кој добро гради и не пие вотка“ (Покропек, Стрончек,1992:47). Ако немало таков во селото се барал во друго село.

На дрводелецот во Полска му се припишуваат натчовечки способности. Тоа е човек, кој сеел страв среде традиционалната селска средина, па се труделе да го одбегнуваат.

Се верувало дека поседува „волшепства“, кои морал врз некого да ги фрли, заради што луѓето избегнувале да бидат присутни во време на местото на градбата, зашто: „Дедовците кажувале дека мајсторот имал таква моќ што можел да им наштети на другите – знаел маѓии“ (Покропек,Стрончек,1992:50).

Во македонската заедница, авторите Покропек и Стрончек, не пронашле никакви траги од страв од мајсторот сидар, туку само од т.н. „вештерки“. Мајсторот сидар се јавува како сигурен сојузник на домаќинот. Тој е сигурен човек, кој безбедно се движи низ лавиринтот на опасности. Авторите ја поткрепуваат ваквата теза со информациите според кои мајсторот е тој што ја благословува идната градба, иако, како што велат тие, е возможно, во минатото, тој да не бил толку позитивна личност, каква што денес се прикажува (Покропек, Стрончек, 1992:167).

⁵ Сопствени теренски истражувања во 2010 година.

⁶ На истото место.

Иако навидум различни, анализата на ваквите верувања покажува дека тие се всушност многу слични. Локусот на оваа сличност е куќата, нешто кое се доживува како објект, кој треба да обезбеди среќа и добро здравје за тие што во неа ќе живеат. Имајќи ја предвид важноста на куќата за човекот, се наметнала и важноста на оние што ќе придонесат за нејзината успешна изградба. Куќата е симбол врз кој се надоврзале останатите елементи, кои го придружуваат нејзиното издигнување.

Анализата на наведените податоци, ќе нè воведе во суштината на самиот обред. Најпрво, како пожелна особина за мајсторот, во двете култури, е неговата вештина во градењето. За да го добие статусот градител на една куќа, тој поминува низ проверка: луѓето се распрашуваат за неговата умешност. Зашто, „секој го вали арнио мајстор, а па лошио го куди“ (Цепенков,1980:221)

Градежниот занает се потпира на традиционални тајфи, кои најчесто броеле по десетина мајстори, под водство на главниот мајстор.

Вештината на мајсторот е клучна за да се изгради цврста куќа.⁷ Токму тој е многу важен за остварување на замисленото од домаќинот. Градителот и неговата умешност се симбиоза на некогашното искуство и денешното.

Неговата улога во градбата е што тој е нишка помеѓу идејата, (замислата) на домаќинот и остварувањето на таа идеја. Неговото почитување е важно, зашто тој на некој начин со помош на молбите и молитвите, кои ги кажува во текот на градбата покажува дека е врска помеѓу она што е долу на земјата и она што е горе на небото.⁸ „Благословот значи трансфер на силите“ (Шевалие,Гербран,2005:102). Луѓината на мајсторот истовремено може да значи зло и одмазда. Во текот на моите истражувања во 2010 година, покрај многубројните благослови кои мајсторот ги кажува, наидував и на такви кои велеле: „Никад да се не усели у куќа“, затоа што газдата не ги честел пиво во текот на градбата.⁹

⁷ Во врска со вештината на мајсторот, во македонската народна традиција се среќаваат безброј пословици. Еве некои од нив: „За арњоа мајстор, нема криво дрво“ или „За добар мајстор нема крива греда“ (Котев,2012:122). „Ама мајстор јет, мајстор и пол“, „Ама работа праи, како со рака не ватена“, „Баш мајстор тој јет во целио виљает“ (Цепенков,1980:217,218) „Мајсторцка рака го праила затоа је убао.“ „Мариветот негов по цел свет је прикажан“ (Цепенков,1980:220).

⁸ Пословицата: „Госпо му ја дал таа мајсторија, а не друг“ (218) го покажува народното сфаќање дека да се биде „добар“ мајстор не е нешто што се добива само со учење занает, туку тоа е и „од Господ дадено“.

⁹ Сопствени теренски истражувања, 2010 година.

Не само во полските туку и во македонските преданија се зачувани елементи за засидување на сенката на луѓе во градбата што завршувало со смрт за личноста.¹⁰ Сето ова го става мајсторот во улога на творец – создавач и медијатор. Тој влегува во контакт со т.н. „опасна зона“, која се уште ги носи карактеристиките на „недома“ (Николов,2000:106).

Во прилог на ова е и толкувањето на сонот во Прилепско, кое вели: „сид да ти паднит од куќата, чоек ќе ти умрит“ (Цепенков,1980a:167). Во Охридско, ако основите на куќата се саморазрушат означува дека „...щял да умре някой в тази къща, особено...домакинът“ (Шапкарев, 1968:598).

Доброто однесување со мајсторот ќе резултира во добра и среќна градба и обратно, нарушувањето на односите со него, ќе предизвика градба опасна за нејзините станари. Ова го потврдуваат претходните пословици.

Ако се потпреме на Шевалие, кој вели дека „градењето и делкањето на каменот се средување на хаосот и хармонизација на суровата материја според божествените закони“ (2005:207), оттука вештината на градење, служи како поткрепа за остварување на замисленото. Мајсторот е тој кој необработеното дрво или камен ќе го обработи и вгради како составен дел од куќата која треба да се изгради. Тој раководи со издигнувањето на куќата, а неговите постапки треба да го заштитат и сочуваат домот.

Ваквото размислување не пренесува на едно симболичко ниво на гледање на мајсторот, кое е сосема различно од градителското. За успешното интегрирање на материјалите во куќата, веќе констатиравме, важна улога има мајсторот. Тој, иако во македонската традиција не е толку видливо, сепак бил доживуван со двоен аспект: добар и лош.

Од претходно презентираниот можеме да заклучиме дека изборот на материјал за градба, во овој случај дрвото, како и изборот на мајсторите имаат посебна улога во рамките на обредите и обичаите чија цел е обезбедување успешна и среќна градба. Се преземаат сложени обредни дејства за да се влезе од природа во култура, како два опозициони системи. Куќата и контролата на нејзиното градење треба да обезбедат успешен премин од профаниот во светиот простор. Во овој дел од градбата е табуизирана секоја дејност на жената, а мајот се јавува како носител на машкиот принцип.

¹⁰ „Ако застанит некој чоек спроти сонце и сенката да му се сени во темело, кај шо ќе клаат првио камен, не чинело, оти сенката ќе му се засидат, здравјето му се засидуало во темелот и од тој саат ќе венеал чоекот и ќе црнеел, дури да умрит“ (Цепенков,1980a:9).

Обичаите и обредите во овој дел од градбата покажуваат аналогија во македонската и во полската традиција. Грижата за обезбедување добар материјал за градба, како и изборот на мајсторите, во двете култури се во функција на обезбедување успешна изградба на куќа, која ќе биде среќно место на живеење на нејзините станари.

Литература:

- Вражиновски, Танас. 2000. Речник на народната митологија на Македонците, Матица македонска, Прилеп-Скопје.
- Драгојловиќ-Стевановиќ, Ана. 2000. „Антрополошка анализа народне архитектуре у источној Србији“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XLIX, Београд.
- Eliade Mircea, 2004. *Sveto i profano, priroda religije*, Alnari, Tabernakl, Beograd.
- Котев, Иван. 2012. Мудроста на вековите. Македонски народни пословици и поговорки од Струмица и струмичко. ЛУБ „Благој Јанков Мучето“, Струмица.
- Николов, Иван. 2000. „За антропоморфниот код на основите на традиционалната куќа“, *Гласник етнографског института, САНУ*, књига XLIX, Београд.
- Покропек, Марјан, Стрончек, Томаш. 1992. *Споредбена монографија на македонското село Јабланица и полските села Пјентки и Твароги*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.
- Поповска, Драгица. 2012. „Камен темелникот во народната традиција: македонско-српски паралели“, *Битола тема за културно и уметничко творештво на автори од Р. Македонија и Р. Србија, Зборник на трудови*, Конзулат на Р. Србија во Р. Македонија-Битола, 445-453, Битола.
- Светиева, Анега. 1992. Резбарени тавани, долапи, врати, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.
- Цепенков, К. Марко. 1980. Пословици, поговорки. Гатанки, клетви и благослови, книга 8, Македонска книга, Институт за фолклор, Скопје.
- Цепенков, К. Марко. 1980а. Народни верувања. Детски игри, книга 9, Македонска книга. Скопје.
- Чаусидис, Никос. 1994. Митските слики на Јужните Словени, Мисла, Скопје.
- Шапкарев, К. 1968. Сборник от български народни умотворения, том I, София.
- Шевалие, Жан, Гербран, Ален. 2005. *Речник на символите (митови, сонитата, обичаи, гестови, облици, ликови, бои, броеви)*, Табернакул, Скопје.